

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА

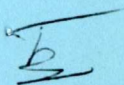
БАГРО СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 930.24–027.553:947.7“16/17”

ПОНЯТТЯ ВІТЧИЗНИ В КОЗАЦЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ РИТОРИЦІ
(друга половина XVII – початок XVIII ст.)

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Щербак Віталій Олексійович,
Київський університет
імені Бориса Грінченка,
кафедра історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Струкевич Олексій Карпович,
Комунальний вищий навчальний заклад
«Вінницька академія неперервної освіти»,
завідувач кафедри філології та
гуманітарних наук;

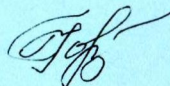
кандидат історичних наук, старший
науковий співробітник
Станіславський В'ячеслав Володимирович,
Інститут історії України НАН України,
відділ історії України
середніх віків та раннього нового часу.

Захист дисертації відбудеться 12 червня 2019 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.02 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, Україна, м.Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-б.

Автореферат розіслано «10» травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

І. В. Горпинченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність. Повстання козаків під проводом гетьмана Богдана Хмельницького навесні 1648 р. з метою відстояти станові права і привілеї, переросло у тривалу визвольну війну з Річчю Посполитою. Перші перемоги дали можливість гетьману осмислити потребу в розширенні вимог козацької спільноти. Процес самоусвідомлення нею своєї окремішності призвів до створення ранньомодерної держави з офіційною назвою – Військо Запорозьке. Для розуміння цього феномену надзвичайно важливим є вивчення мотиваційних пріоритетів козацтва. Серед них, поруч з уявленнями про цінність народу, України, православної віри чи церкви, важливе місце посідало поняття вітчизни.

Уявлення про батьківщину як об'єкт найвищої лояльності й відданості її синів було сформовано ще в античних грецьких полісах та Римі. Проте в Середньовіччі воно отримало нові контексти використання, пов'язані з образом монарха як помазаника Божого. Феномен європейського патріотизму після Люблінської унії стає поширеним в Речі Посполитій, а отже і на українських землях.

Богдан Хмельницький називав своєю батьківщиною спільний зі шляхтою простір, та його наступники змінили цю практику. Вони активно почали виокремлювати Україну, Русь або Малоросію як свою власну вітчизну. Поява та поширення уявлень представників Війська Запорозького про її самодостатність досі не отримали системного висвітлення, що обумовлює дослідницьку актуальність наукового пошуку.

Вивчення особливостей вжитку поняття вітчизни в козацьких текстах дає можливість поглибити знання з історії понять, уявлень, ідей, а також інтелектуальної, політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Його важко оминати у студіях про дипломатичні стратегії, зовнішні лояльності, пропозиції та амбіції претендентів на гетьманську булаву, сприйняття «свого» та «чужого», соціальні зміни й культурні особливості простору. Адже воно було однією з базових світоглядних категорій, яка об'єднувала козацьку спільноту, значною мірою визначаючи її політичну культуру в другій половині XVII – XVIII ст.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося на кафедрі історії Національного університету «Києво-Могилянська академія» в межах теми «Історія України в контексті історії Центрально-Східної Європи» (державний реєстраційний номер 0110U001734). Тема дисертації затверджена Вченою радою НаУКМА (протокол № 9 (засідання 64, п. 5 порядку денного) від 25 листопада 2010 р. та уточнена Вченою радою факультету гуманітарних наук НаУКМА (протокол № 11 від 8 жовтня 2018 р.).

Мета дослідження полягає у дослідженні функціонування поняття вітчизни в козацькій політичній риториці середини XVII – початку XVIII ст. Реалізація визначеної цілі потребує вирішення таких **завдань**:

- 1) охарактеризувати історіографію, джерельну базу та методологію дослідження;
- 2) висвітлити способи лексичного вираження поняття батьківщини;
- 3) проаналізувати наповнення поняття та сферу його використання у взаємодії з цінностями козацької спільноти;
- 4) з'ясувати обставини поширення уявлення про цінність козацької вітчизни;
- 5) визначити причини, які зумовили популяризацію поняття у Війську Запорозькому.

Об'єктом роботи є політична риторика Війська Запорозького.

Предметом є уявлення представників козацької спільноти про свою батьківщину середини XVII – початку XVIII ст.

Хронологічні рамки роботи: середина XVII – початок XVIII століття. Нижньою межею взято 1648 р., коли повстання під проводом Богдана Хмельницького поклало початок формуванню козацької держави з власними ціннісними пріоритетами. Верхня межа – це 1709 р., кінець правління гетьмана Івана Мазепи, коли вони почали зазнавати змін під впливом політики Петра I.

Територіальні межі: кордони земель, підконтрольних Війську Запорозькому в означений хронологічний період.

Методи дослідження. Дисертація написана в напрямку історії понять, яка передбачає можливість використання як загальнонаукових, так і спеціальних історичних методів дослідження. Для вирішення поставлених завдань серед загальнонаукових варто виокремити методи аналізу й синтезу. Зокрема завдяки аналізу структури та лексики козацьких документів було виявлено вжиток поняття вітчизни, а отримані результати узагальнено методом синтезу. Серед спеціальних історичних методів у роботі використано порівняльний, проблемно-хронологічний, синхронний та діахронний. Завдяки порівняльному методу простежено популяризацію політичних апеляцій до батьківщини у співставленні з іншими ціннісними категоріями козацької спільноти. Проблемно-хронологічний ліг в основу дослідження появи та поширення поняття вітчизни в політичній риторичі Війська Запорозького. Синхронний метод дозволив простежити політичний контекст використання поняття в конкретній ситуації, а діахронний – враховувати при цьому практику апеляцій до поняття, яка склалася в попередній час.

Наукова новизна. У дисертаційному дослідженні вперше в історіографії здійснено комплексне висвітлення використання поняття вітчизни у політичній риторичі Війська Запорозького другої половини XVII – початку XVIII ст. Зокрема, простежено обставини поширення уявлень про самодостатність козацької батьківщини і з'ясовано причини його популярності. У роботі уточнено способи лексичного вираження концепту вітчизни, окреслено наповнення й метафорику, показано його взаємодію з іншими ціннісними категоріями козацької спільноти.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їхнього використання у подальших дослідженнях ціннісних орієнтирів, риторичних практик політичної культури, уявлень та світоглядних засад Війська Запорозького, а також при розробці навчальних програм з історії українського козацтва та Гетьманщини.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням. Врахувавши здобутки попередників та опрацювавши джерела, автор представив власні спостереження про побутування поняття вітчизни в політичній риторичній козацької спільноти. Наукові результати дисертації належать здобувачу особисто і є його теоретичним та практичним внеском у вивчення питання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації оприлюднені у виступах на міжнародних та українських наукових форумах, а саме: IV міжнародній науково-практичній конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці» (Запоріжжя, 2010); Міжнародній науковій конференції «Ad fontes» до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. (Київ, 2010); VIII міжнародній науково-практичній конференції «Софіївські читання». До 1000-ліття пам'яті великого київського князя Володимира Святославича та святих Бориса і Гліба: 1015-2015 рр. (Київ, 2015); науково-практичній конференції «Переяслав 1654 року в інтелектуальній традиції, політичній культурі й практиці раннього нового та нового часу» (Київ, 2014), а також на науково-дослідницьких семінарах Товариства дослідників Центрально-Східної Європи (Київ, 2011-2014).

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладені в 10 одноосібних публікаціях, зокрема 6 – у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України, з яких 1 внесене до міжнародних баз: Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія), та 4 – в інших наукових виданнях. Повний обсяг публікацій складає 8,33 д. а.

Структура роботи враховує проблемно-тематичний та хронологічний принципи. Зокрема вона включає вступ, 4 розділи, які разом містять 16 підрозділів, висновки, список використаних джерел та літератури (279 позицій). Повний обсяг дисертації – 228 сторінок, із них – 198 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано наукову актуальність теми дослідження, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет, окреслено хронологічні та територіальні межі, представлено методи роботи, показано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, вказано дані про форми апробації основних тез дисертації.

У першому розділі – «**Історіографія, джерельна база та методологія дослідження**» – окреслено історіографію питання, джерела та методологічні засади дослідження.

Підрозділ 1.1. «*Історіографія*» присвячений висвітленню наукових здобутків попередників. Уявлення представників Війська Запорозького про свою власну вітчизну стали предметом спеціального вивчення лише в останні десятиліття, коли дослідники у переважній більшості почали визнавати, що ціннісні орієнтири людей минулого могли принципово відрізнятися від сучасних. Перша спеціальна праця про побутування поняття вітчизни в козацькому просторі належить американському й канадському історичному Френку Сисину. Вона привернула увагу до теми та спровокувала появу цілої серії розвідок Зенона Когута, Тетяни Таїрової-Яковлевої і Тараса Чухліба в методологічному полі історії понять. Під кутом зору інтелектуальної історії до вивчення теми підійшов Сергій Плохій. Натомість Наталя Яковенко запропонувала розглядати поняття батьківщини як один з елементів конструювання уявних спільнот. Різні підходи попередників були враховані українськими істориками: Андрієм Бовгирею, Максимом Яременком, а також російськими вченими: Дмитрієм Степановим та Александром Алмазовим. Осібно від описаної історіографії стоїть розвідка польської дослідниці Катажини Лоссон, яка спробувала виокремити і узагальнити світоглядні політичні уявлення козацької спільноти за аналогією з річпосполитською корпорацією на базі розбору відомих літературних пам'яток козацької доби. Водночас комплексного дослідження теми ще не проводилось.

Підрозділ 1.2. «*Джерельна база*» представляє особливості джерельного матеріалу, який дав можливість провести дисертаційне дослідження. Насамперед, це офіційна документація представників козацької спільноти: закличні універсали, кореспонденція, договори. Значну кількість таких джерел сьогодні збережено в українських, російських та польських архівах. В Україні головним орієнтиром для їхнього пошуку є фонди Центрального державного історичного архіву України в місті Києві. Втім, упродовж другої половини XVII – початку XVIII ст. документи військової козацької канцелярії неодноразово знищувалися. Тож в українських архівосховищах ці джерела представлено несистематично. Більшість із відомого сьогодні дослідникам матеріалу дійшло до нашого часу завдяки козацьким контактам з представниками Московського царства й Речі Посполитої. Одним з найбільших зібрань таких документів є Російський державний архів давніх актів та, зокрема, його фонди 229 – Малоросійський приказ і 224 – Малоросійські справи, а також частково фонд 210 – Розрядний приказ. Серед мережі польських зібрань варто особливо виокремити Головний архів давніх актів у Варшаві та рукописне надбання Бібліотеки князів Чарторийських в Кракові. Фрагментарні публікації козацької кореспонденції почалися ще у XVII. Проте найширше офіційні документи були представлені в спеціальних археографічних збірниках: «Акты Московского государства, изданные Императорской Академией Наук», «Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси», «Дополнения к актам историческим,

собранные и изданные археографической комиссией», «Синбирский сборник», «Памятники, изданные временной комиссией для разбора древних актов», «Documente privitoare la istoria românilor», «Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego», «Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы», «Документи Богдана Хмельницького», «Документы об освободительной войне украинского народа», «Письма и бумаги императора Петра Великого», «Приватні листи XVIII ст.», «Листи Івана Сірка. Матеріали до українського дипломатарію», «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 – 1658 рр.», серія видань «Універсали українських гетьманів».

Важливими для врахування в роботі будуть також історичні наративні тексти загалом і так звані «козацькі літописи» зокрема. Традиційно вважається, що найбільшої популярності в козацькому просторі мав так званий «Літопис Грабянки» або «Действия презельной и от начала поляков крвавой небывалой брани Богдана Хмельницького...». У серії «Harvard Library of Early Ukrainian Literature» 1990 р. було опубліковано чотири списки цього твору. Водночас менш поширені текстові пам'ятки, як-от: «літописи» Самовидця, Самійла Величка, «Літописець Дворецьких» і «Пересторога України» – також можуть значно доповнити та увиразнити спостереження дослідників.

Прийнятий у XVI – XVIII ст. слововжиток українського інтелектуального простору можуть показати низку тлумачних та перекладних словників. Серед них добре відомі праці Лаврентія Зизанія, Памва Беринди, Епіфанія Славинецького та Арсенія Корецького-Сатановського, Федора Полікарпова, Івана Максимовича. Крім того, використаними можуть бути також візуальні джерела, проте за цих умов їх доцільніше розглядати як додаток до текстового матеріалу.

У підрозділі 1.3. «*Методологія дослідження*» прописано теоретичні засади історичної семантики, які лягли в основу роботи. Серед великого різноманіття підходів до вивчення історії понять найвпливовішими сьогодні є розробки німецьких («Begriffsgeschichte») та англійських і американських («conceptual history») дослідників. Перші відштовхувалися від потреби кращого розуміння соціальної історії, а других більше цікавила історія уявлень та ідей. Тобто вони з різних боків дивилися на особливості формування й функціонування понять. А втім, обидва напрямки розглядали їх у двох аспектах: синхронному, тобто унікальному контексті його конкретного використання та діахронному – через прийнятту практику сприйняття. Крім того, дослідники виходили з того, що поняття в усній мові та на письмі позначалися словом, а в онтологічній сфері мали референта. Такі теоретичні умовності дозволяють ефективно вивчати особливості застосування, сферу розуміння та конотативні зв'язки понять.

У другому розділі – «**Способи позначення і поле використання поняття батьківщини**» – уточнено способи лексичного вираження поняття, з'ясовано його наповнення та сферу використання.

Підрозділ 2.1. «*Лексичне вираження*» присвячено пошуку слів, якими прийнято було прямо вказувати на вітчизну в козацькому просторі. Політична риторика Війська Запорозького руською мовою віддавала перевагу слову «отчизна», польською – «ojczyzna», латинською – «patria». Водночас поширеною синонімічною альтернативою терміну «отчизна» було слово «отчина», яке нерідко використовувала московська канцелярія при переписі козацької кореспонденції. Заразом обидві сторони у разі потреби могли послуговуватися церковнослов'янською лексикою та визначати батьківщину як «отчество» або «отечество». До того ж, в імперському просторі слово «отечество» поступово перетворилося на головний маркер для батьківщини.

У підрозділі 2.2. «*Ціннісний орієнтир*» звернено увагу на функціональний вимір поняття вітчизни, яке виступало в ролі одного з ціннісних орієнтирів для засвідчення політичної лояльності і в монархічній, і в республіканській системах мислення. Вийшовши із політичного простору Речі Посполитої, козаки традиційно асоціювали потреби своєї батьківщини із важливістю власної спільноти, а не статусом чи святістю зовнішніх верховних правителів. Навіть символічне окреслення «батьком батьківщини» традиційно було прерогативою гетьманів, а не сторонніх монархів, хоч у них, за потреби, теж могли просити «батьківської опіки». Через цю особливість тісно пов'язані зі статусом володаря категорії «панства» чи «государства» мали в козацькій політичній риторичі порівняно слабкий конотативний зв'язок із поняттям вітчизни. Водночас основне окреслення спільноти відбувалося через поняття Війська Запорозького та народу руського. Разом з ними апеляції до власної батьківщини доповнювали та розширювали уявлення про «свій» простір чи край.

Підрозділ 2.3. «*Об'єкт козацької вітчизни*» розповідає про особливості окреслення меж, проблему візуального обрисув та об'єднавчі характеристики батьківщини. Прямо не передбачаючи територіальних меж, поняття вітчизни вказувало на об'єкт, який їх мав. «Україна» та «Малоросія», виконуючи роль козацької батьківщини, вбиралися в шати цього поняття, однак поза тим, сфери їхніх значень могли розходитися і навіть перебувати в опозиції одне до одного. Незважаючи на практики окреслення кордону, не варто приписувати ранньомодерній спільноті звичний сьогодні спосіб уявляти власну землю у вигляді суцільного нерозривного обрисув. Важливою просторовою характеристикою вітчизни є актуалізація єдності козацького простору. Для цього нерідко використовувалися природні географічні маркери, найважливішим серед яких був Дніпро. Поняття вітчизни, звичайно, було не єдиною можливістю для витворення спільної ідентичності, однак його можна вважати одним із вагомих компонентів у поширенні відповідних уявлень.

Підрозділ 2.4. «*Родинна метафора поняття*» розкриває особливості загальноприйнятого уподібнення символічних взаємин між козацькою спільнотою та її батьківщиною до стосунків дітей зі своєю матір'ю. Загалом вітчизну могли розуміти як певну корпорацію «своїх», «братів», «рівних».

«Містичне тіло» такої корпорації, як правило, представлялося в образі спільної матері, про яку повинні піклуватися її сини. Однак, очевидно, таку родину потрібно розуміти у дуже широкому сенсі, як спільноту пов'язаних одне з одним громадян, а не кровних родичів. Безперечно, походження було важливим фактором при виборі політичної лояльності, проте не єдиним. Показово, що у ролі «синів» батьківщини могли виступати люди, які у територіальному, соціальному чи етнічному вимірах не були початково пов'язані з козацькою спільнотою. Проте топос спільної козацької матері посилював уявлення про єдність козаків.

У третьому розділі – **«Поширення уявлень про самодостатність козацької вітчизни»** – висвітлено обставини появи перших прямих апеляцій до поняття батьківщини в політичній риторичі представників Війська Запорозького.

Підрозділ 3.1. *«Виокремлення козацьких земель у річпосполитському просторі»* звертає увагу на процес усвідомлення спільнотою символічної цінності власного простору. В обґрунтуванні свого виступу Богдан Хмельницький наголошував на порушенні соціальних прав козаків і релігійному тиску на православних. Водночас від початку його гетьманування існувала міцна асоціація між словами, які позначали поняття вітчизни та ідеєю Речі Посполитої. Завдяки військовим успіхам Хмельницький мав можливість розширити представницьку позицію козацької спільноти. Уже на початку 1649 р. він заявив про обстоювання прав усього народу руського та України-Русі відповідно. Виокремлення за Зборівським договором окремої території під козацьке управління певною мірою «узаконювало» розширення гетьманських амбіцій. Услід за риторичними практиками руської шляхти Хмельницький почав вказувати на цінність «нашого» козацького простору. Така практика з одного боку дозволяла виокремити та протиставити козацьку спільноту шляхетській корпорації, а з іншого, якщо виникала необхідність порозумітися зі шляхтою, не виключала можливості подати себе частиною спільного політичного простору Речі Посполитій.

Підрозділ 3.2. *«Зображення Русі-України у зверненнях до московської сторони»* розглядає особливості козацької політичної риторики у пошуках порозуміння з «московою». Пробуючи заангажувати царя до війни з Річчю Посполитою, Богдан Хмельницький зображував його правонаступником києворуських князів, «отчина»-спадщина яких потребувала захисту. Для цього замість звичних річпосполитських категорій він почав використовувати уточнені для адресата варіації. Зокрема, гетьман надав політичного виміру терміну Мала Русь (Мала Росія, Малоросія), який у спілкуванні з царем використовував набагато частіше, ніж внутрішні відповідники – Україна та Русь. Гетьман, по суті, започаткував традицію зображення козацького простору і як цінності своєї політичної спільноти, і як спадщини царя. Така пропозиція знайшла відгук у представників «москви» та сприяла порозумінню з ними. Прямі вказівки на вітчизну, очевидно, ще мали

сильні конотації з поняттям Речі Посполитої, тож у «промосковській» козацькій риторичі були недоречними.

Підрозділ 3.3. *«Повернення Війська Запорозького до Речі Посполитої»* показує швидкий процес відновлення звичних річпосполитських топосів у козацькій риторичі, коли виникала потреба порозуміння зі шляхетською стороною. Відповідні переговори почав ще Богдан Хмельницький, проте завершив їх укладенням Гадяцьких домовленостей уже Іван Виговський. Коли частина Війська Запорозького виступила за збереження вірності царю, сподвижники гетьмана наголошували на необхідності відновити «природну» єдність козацької спільноти. Вони протиставили ідею Малоросії як козацької вітчизни промосковському способу її зображувати «отчиною»-спадком царя. З одного боку, такі згадки розширювали можливості відповідного слововжитку, а з іншого – не суперечили уявленню про Річ Посполиту як спільну зі шляхтою батьківщину у ширшому політичному контексті. Подібну риторичну стратегію обрали також Юрій Хмельницький та Павло Тетеря, визнавши зверхність короля і Речі Посполитої. Очевидно, що управління Україною, турбота і відповідальність за неї гетьмана і Війська Запорозького, уже перетворилися на загальноприйнятну норму не тільки в закликах до козацького загалу, але й у листуванні з «польською» стороною. Зв'язок був настільки міцним, що Павло Тетеря вказував однією з головних умов утримання та заспокоєння «України» задоволення соціальних потреб козацтва. Разом з тим, у текстах «пропольських» гетьманів видно, що під прямими вказівками на батьківщину традиційно розуміли річпосполитський простір або козацький як його складову. Обидві категорії на різних ієрархічних щаблях виступали в ролі ціннісних пріоритетів.

Підрозділ 3.4. *«Поєднання апеляцій про козацьку вітчизну з ідеєю вірності царю»* виокремлює пропозицію промосковських козацьких очільників поєднувати внутрішні козацькі цінності із засвідченням вірності царю. Одразу три кандидати: Яким Сомко, Василь Золотаренко та Іван Брюховецький одночасно змагалися за прихильність царя та козацького загалу і між собою, і з пропозиціями Юрія Хмельницького. У цій боротьбі вони використали практику своїх прорічпосполитських опонентів зображувати козацький простір як власну батьківщину. Ставши гетьманом, Іван Брюховецький у своїх універсалах до «правобічних» козаків неодноразово закликав переходити під зверхність московського монарха заради добробуту козацької вітчизни.

У четвертому розділі – **«Популяризація поняття батьківщини»** – окреслено події, які обумовили популярність апеляцій до внутрішньої цінності вітчизни в козацьких текстах.

Підрозділ 4.1. *«Актуалізація звернень до цінностей козацької спільноти в контексті загрози поділу України»* висвітлює внутрішню реакцію на загрозу зовнішнього поділу України по Дніпру з поширенням чуток про зміст Андрусівських домовленостей та пізнішу боротьбу за відновлення втраченої єдності. Готовність польської та московської сторони

обмежитися малим, роз'єднавши козацький простір, не влаштувало жодну з політичних угруповань Війська Запорозького. Брюховецький та Дорошенко почали шукати шляхи порозуміння та навіть декларували бажання відмовитися від своїх зверхників, обговорюючи «третій» варіант. Заклики обох козацьких очільників використовували уявлення про цінність козацької батьківщини для опозиції зовнішнім протекторам, які нищать її замість того, щоб боронити. Яскравий антимосковський виступ Брюховецького закінчився для нього смертю. Тож гетьманом «обох берегів Дніпра» врешті став Дорошенко.

Підрозділ 4.2. *«Заклики козацьких очільників до возз'єднання на тлі міжусобного протистояння у Війську Запорозькому»* окреслює обставини появи великої кількості нових політичних пропозицій, кожна з яких апелювала до цінності козацької батьківщини. Та водночас вони конфліктували між собою. Дем'ян Многогрішний закликав до вірності царю. Петро Суховій та Михайло Ханенко шукали підтримки кримського хана. Петро Дорошенко заручився протекцією султана. За потреби кожен з них йшов на компроміси та навіть зміну політичного вектору. У цей час прямі згадки про вітчизну заповнили ідейний простір козацької спільноти. Нечувана досі частотність сприяла все більшій популярності поняття, однак підлаштування під будь-яку політичну пропозицію знецінювало його мотиваційний потенціал. У цей час інтенсивно створювалися «нові» асоціативні зв'язки між «старими» поняттями. Козацькі очільники все частіше заявляли, що говорять від імені України, а не тільки війська та народу. Кожен декларував, що веде боротьбу за цілість козацької вітчизни, проте війна одне з одним, по суті, унеможлиблювала єдність. Усвідомлення цього спонукало багатьох козаків раз у раз змінювати свою лояльність до гетьманів, головним чином, з огляду на ситуативний розподіл сил.

Підрозділ 4.3. *«Посилення риторичної позиції прихильників московського політичного вектора»* описує протистояння різних політичних угруповань Війська Запорозького та поступову перемогу послідовних прихильників московської зверхності. Новий незвичний контекст для вжитку поняття батьківщини в козацьких практиках створювала пропозиція «турецької» зверхності. З огляду на політичні практики османів, гетьман уподібнювався до підвладного їм «володаря» України. Загалом козацькі лідери приймали необхідність підлаштування під особливості політичної культури зверхника. Дорошенко легітимізував свою політичну пропозицію рішенням козацької ради. Та все ж «розширення» повноважень гетьмана давало підстави опонентам Дорошенка звинувачувати того в узурпації влади. Незважаючи на це, доки гетьман отримував військову підтримку «турецького» зверхника, він досягав порівняно значних успіхів у «виборюванні» України на свою користь. Та у довгостроковій перспективі ефективнішою виявилася позиція Івана Самойловича, який визнавав зверхність московського царя. На відміну від Дорошенка, він частіше міг розраховувати на військову підтримку протектора. Вказуючи не небезпеку

для козацької батьківщини від «бусурманів», Самойлович переміг свого опонента, який був змушений здати тому свою булаву.

Підрозділ 4.4. *«Відображення поняття батьківщини в боротьбі між промосковською та проосманською пропозиціями у Війську Запорозькому»* розповідає про спробу реваншу «турецької» влади, яка замість Дорошенка проголосила гетьманом Юрія Хмельницького. Окреслення статусу цього володаря стало ще яскравішим від попереднього варіанту. Апелюючи до спадковості своєї влади, Юрій Хмельницький почав титулуватися не тільки як гетьман Війська Запорозького, але й як «князь» Малоросії. Така позиція опонувала одразу і до гетьманської, і до царської влади в українському просторі. Однак, Чигиринські походи турецьких військ в Україну не принесли їм очікуваної перемоги. Тож цей напрямок поєднання уявлень про Україну як володіння гетьмана та батьківщину козацької спільноти, яку той представляв, не мав подальшого розвитку.

Підрозділ 4.5. *«Протиставлення турботи про власну вітчизну необхідності збереження вірності протектору»* присвячений обставинам актуалізації згадок про козацьку батьківщину за гетьманування Івана Мазепи. У 1692 р. проти московської влади в Україні та прихильного до неї гетьмана виступив Петро Іваненко (Петрик), закликаючи козаків до боротьби заради добробуту «малоросійської» батьківщини. Отримавши підтримку частини січового товариства, козацький очільник уклав союзню угоду з кримським ханом. Проте у військовому протистоянні з гетьманськими та московськими військами він не зміг здобути вирішальних перемог. Згодом, під час Північної війни, проти московського царя виступив сам Іван Мазепа, закликаючи козаків перейти на бік шведського короля Карла XII заради збереження «нашої» батьківщини. Таким чином він наголошено ставив її цінність вище необхідності збереження вірності монарху. Однак Петро I звертався до козацького загалу з альтернативною пропозицією. Враховуючи особливості козацької політичної риторики, він не тільки вимагав покори собі, але й тісно пов'язував її з добробутом «вашої» вітчизни. Крім того, цар наголошував на своїй протекторській турботі про козацьку спільноту. Візія Мазепи стала базисною для його прихильників, які зрештою мусили залишити козацькі землі. Натомість інтерпретацію царя прийняла більша частина Війська Запорозького, яка лишилася під його зверхністю. Згодом Петро I поширив ідею цінності «всієї» Росії, складовою якої вважався також простір козацької України.

ВИСНОВКИ

Дослідження функціонування поняття вітчизни в риторичі української козацької спільноти від середини XVII до початку XVIII століття дає можливість зробити такі висновки:

1. Спеціальна увага до козацької вітчизни в історіографії – явище відносно недавнє, яке фактично з'явилося за час незалежності України. Раніше дослідники нерідко робили судження про козацьку батьківщину,

апелюючи до власних ціннісних орієнтирів. Подолавши стереотипне мислення в цьому аспекті, історики перефокусували свою увагу на уявлення людей минулого. Поняття вітчизни уже встигло отримати висвітлення в наукових розвідках крізь призму історії понять, інтелектуальної історії та як елемент конструювання уявної спільноти. Студії з історії поняття концентрували увагу на його сутнісному наповненні та функціональному призначенні. Водночас виокремлення власної вітчизни Військом Запорозьким могло також розглядатися як конструювання уявних категорій спільноти для обґрунтування своєї окремішності від Речі Посполитої. Незважаючи на зростання інтересу до побутування поняття батьківщини в козацькому просторі, всебічного дослідження в цій сфері ще й досі не було проведено. Джерельною базою роботи є комплекс текстових пам'яток, які прямо або опосередковано містять пояснення поняття батьківщини, відображають контексти його вжитку або показують кон'юнктурну реакцію козацьких очільників на нього. Серед них варто виокремити офіційну документацію представників Війська Запорозького: закличні універсали, кореспонденція, договірні статті; «літературні твори»: поезія; історичні наративи; тлумачні або перекладні словники. Візуальні джерела у цьому разі можна розглядати лише як додаток до текстових пам'яток минулого. Вивчити використання поняття у джерелах дозволили методи історичної семантики як «німецької», так і «англо-американських» шкіл. Звертаючи увагу на синхронний та діахронний виміри слововжитку, простежено те, як під впливом соціальних та політичних змін загальноприйняте поле сенсів розширювало свої межі.

2. Поняття батьківщини поширилося в руському просторі Речі Посполитої ще в XVI – початку XVII ст. Представники Війська Запорозького перенесли вже усталені практики його позначення до власної політичної риторики. Лексичне вираження поняття залежало від мови документа. Для прямої вказівки на нього використовувалися такі слова: староукраїнською – «отчизна» та «отчина», церковнослов'янською – «отечество», «отчество», латинською – «patria» і польською – «ojczyzna». Крім того, велика кількість козацьких джерел відома сьогодні лише в переписі московських канцеляристів, які, хоч і використовували термін «отчизна», проте частіше віддавали перевагу формі «отчина», тож могли несвідомо чергувати синоніми. Але така взаємозамінність обох слів була зрозумілою та прийнятною для козацької спільноти. І перше, і друге могли паралельно позначати такі різні явища як безпосередній батьківський спадок та загальну цінність спільноти – батьківщину. Лише згодом, під кінець XVIII ст., вони отримали принципове розрізнення у сенсах.

3. Наповнення поняття батьківщини та сфера його використання у політичній риториці представників Війська Запорозького другої половини XVII – початку XVIII ст. значною мірою залежали від політичних традицій, запозичених козацькою спільнотою зі свого річпосполитського минулого та освітньої пропозиції, неодмінною частиною якої були зразки «правильної» риторики античних авторів. Термін «вітчизна» відображав республіканську

ідею цінності усієї політичної спільноти, яка турбувалася про своїх членів, і вимагала натомість їхньої турботи та оборони. Користь для батьківщини була загальноприйнятою мотивацією будь-яких починань. Навіть смерть заради неї вважалася почесною та богоугодною справою.

Помітною особливістю використання поняття вітчизни в козацькій політичній риторичі стало окреслення ролі очільника Війська Запорозького. Традиційно верховним правителем українських земель вважався монарх як «помазаник Божий», проте головним виразником козацьких інтересів був гетьман, якого могли називати «батьком батьківщини». Хоч терміни «панство» чи «государство» для позначення володінь правителя мали перетин із поняттям вітчизни, однак їх, зазвичай, використовували для характеристики компетенції зовнішнього володаря, тоді як поняття вітчизни було внутрішньою прерогативою козацької спільноти. Тобто те, що у європейських практиках цілком можна розглядати як взаємодоповнювані речі, потрібно принципово розрізнити для розуміння особливостей виокремлення та функціонування козацької спільноти в Україні в означений хронологічний період.

Представники шляхти використовували поняття Речі Посполитої для вказівок на управлінську структуру, територію, абстрактне «ми» та громадянську цінність – вітчизну. Проте така багатогранність не мала абсолютного аналога в козацьких практиках і розподілялася між різними поняттями. Найчастіше для окреслення «своєї» спільноти козаки використовували категорії війська та народу, які згодом, протягом другої половини XVII ст., доповнили також поняттям вітчизни.

Від актуалізації перших прямих згадок до кінця гетьманування Івана Мазепи представники Війська Запорозького називали свою власну батьківщину Україною та Руссю, транслітуючи грецький варіант написання останнього слова, Росією або, уточнюючи його, Малою Руссю чи Малою Росією. Хоч кожна з цих назв мала вагомий територіальний аспект, коли мова йшла про межі козацького управління, прямі апеляції до вітчизни, як правило, не використовували. Їхньою компетенцією були переважно заклики до оборони чи пояснення авторами власної мотивації, тобто контексти принципово іншого рівня, в яких окреслення кордонів не було в центрі уваги. Крім того, проблема увиразнюється тим, що кожне з означених понять мало свою історію і могло позначати різне.

У метафоричному вимірі батьківщину нерідко зображували в образі символічної матері, турботу про яку повинні проявляти її сини. Таке порівняння поруч із вказівкою на спільне походження представників спільноти містило великий об'єднуючий потенціал. Водночас велика кількість прикладів називання справжніми синами батьківщини людей «іншого» соціального, релігійного чи територіального походження показує, що воно не було вирішальним аспектом при зарахуванні до козацької спільноти. Протягом другої половини XVII – початку XVIII ст. у риторичі представників Війська Запорозького виокремлення «своїх» та «чужих» часто

робилося з огляду на практичне засвідчення лояльності до козацького політичного об'єднання.

4. Уявлення про цінність козацької батьківщини поступово поширювалося у Війську Запорозькому. Закритість шляхетської спільноти для козаків сприяла виокремленню їхнього об'єднання, яке завдяки військовим перемогам під проводом гетьмана Богдана Хмельницького пішло шляхом формування власної держави. Протягом 1648 – 1649 рр. в козацькій риторичі почали окреслюватися стандарти, які дозволили обстоювати свої інтереси в переговорах із основними зацікавленими сторонами. Вибір ключових понять і прийомів для представлення себе відбувався з орієнтацією на адресата. У зверненнях до «польської» сторони на перший план виходили республіканські цінності, зокрема й поняття батьківщини. Хмельницький навіть обвинувачував своїх опонентів у заподіянні шкоди спільній вітчизні через те, що ті не бажали визнавати козацькі права. Натомість у переписці з «московським» адресатом їх намагалися уникати, виводячи на перший план бажання отримати протекцію царя та представлення «руського» або «малоросійського» простору як його «отчини». Гетьман використав риторику церковників, яка уже добре зарекомендувала себе у спілкуванні з московським царем. З поглибленням контактів, коли запропоновані царю кліше показали свою ефективність у політичній сфері, козацька канцелярія почала їх тиражувати для досягнення нових цілей, спричиняючи таким чином популярність певного стандарту.

Боротьба наступників Богдана Хмельницького за гетьманський уряд позначилася виокремленням всередині козацької спільноти двох протилежних політичних пропозицій: прорічпосполитської та промосковської. Їхня конфронтація стимулювала до виведення на перший план внутрішніх пріоритетів Війська Запорозького. Вже за гетьманування Івана Виговського поняття вітчизни почали використовувати для окреслення ціннісної сутності власне козацького простору. Водночас повернення Війська Запорозького на службу до короля та Речі Посполитої означало підпорядкування козацьких цінностей усталеним нормам шляхетської республіки. У риторичі Івана Виговського, Юрія Хмельницького та Павла Тетері добробут козацької батьківщини, України, як правило, був пов'язаний із добробутом усієї Речі Посполитої. Апеляції до внутрішньої єдності козацької спільноти давали можливість опонувати категоріям московської політичної культури, зокрема протиставляючи «його» царській «отчині» «нашу» козацьку «отчизну». А втім, у змаганнях за булаву в підконтрольній московському царю частині Війська Запорозького між Якимом Сомком, Василем Золотаренком та Іваном Брюховецьким, козацька риторика доволі швидко перейшла до поєднання обох категорій.

5. Причинами популяризації поняття батьківщини в козацькій спільноті другої половини XVII ст. стали поширення чуток про домовленість між «польською» і «московською» сторонами роз'єднати Україну по Дніпру в Андрусові 1667 р. та пізніша боротьба козацьких очільників за відновлення втраченої єдності. Виступ Івана Брюховецького і Петра Дорошенка проти

зовнішніх «покровителів» провокував до пошуку цінності, яку можна було б їм протиставити. Невдовзі у Війську Запорозькому з'явилися також нові претенденти на гетьманську булаву: Петро Суховій, Михайло Ханенко, Дем'ян Многогрішний. Конфліктуючи одне з одним, всі вони закликали до боротьби заради батьківщини-України. Однотипність таких апеляції сприяла тому, що прихильність козаків часто залежала від ситуативного розподілу сил, а не риторики опозиційних лідерів. Водночас пояснення власних мотивів турботою про козацьку вітчизну поступово стало однією із загальноприйнятих норм у зверненнях представників Війська Запорозького до внутрішнього адресата.

Незвичний контекст для вжитку поняття батьківщини в козацьких практиках створювала пропозиція «турецької» зверхності Петра Дорошенка, а згодом і Юрія Хмельницького. З огляду на політичні практики османів, обидва гетьмани уподібнювалися до підвладного їм «володаря» України. Кожен з них неодноразово декларував бажання об'єднати козацькі землі обох берегів Дніпра. Така стратегія приносила результат, коли султан надавав свою військову підтримку, однак, за умов її відсутності, проосманські гетьмани втрачали здобуті переваги. Таким чином, для збереження булави Петро Дорошенко наприкінці свого гетьманування був змушений йти на компроміс у переговорах із московською стороною та відстоювати необхідність збереження в Україні двох гетьманів, що значно обмежувало його риторичні можливості. Юрій Хмельницький також фактично облишив справу відвоювання всього козацького простору після невдалих для нього результатів Чигиринських походів. Перевага виявилася на боці Івана Самойловича, який, визнаючи зверхність московського царя, послідовно виступав за об'єднання України обох берегів Дніпра.

За гетьманування Івана Мазепи найбільшої популярності поняття вітчизни здобувало в час військового протистояння, коли виникала потреба шукати прихильності козацького загалу. У виступі проти московського царя гетьман апелював до давнього протиставлення зовнішньому монарху внутрішньої цінності вітчизни. Проте його опонент врахував особливості козацької політичної риторики, він не просто вимагав покори собі, але й тісно пов'язував її з добробутом «вашої» батьківщини. Перебуваючи поза козацькою спільнотою, цар виокремлював свою протекторську турботу про неї. Перемігши в цьому риторичному протистоянні гетьмана, він вів в офіційний дискурс ідею цінності «всієї» Росії, яка згодом підпорядковувала собі цінність козацької України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях та виданнях, внесених до міжнародних науково-метричних баз

1. Багро С. Уявлення про козацьку вітчизну в сучасній історіографії / Багро С. О. // Наукові записки НаУКМА. – 2013. – Т. 143: Історичні науки. – С. 48–54.

2. Багро С. Вітчизна Григорія Грабянки: міркування про поширення поняття козацької вітчизни в Гетьманщині у кінці XVII – першій половині XVIII ст. / Багро С. О. // Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 6. – С. 188–191.

3. Багро С. Уявляючи козацьку вітчизну: територіальний аспект поняття (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / Багро С. О. // Наукові записки НаУКМА. – 2015. – Т. 169: Історичні науки. – С. 4–8.

4. Багро С. Слово vs. поняття: способи позначення Батьківщини в козацькій спільноті (друга половина XVII – перша половина XVIII ст.) / Багро С. О. // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2016. – Т. 182. – С. 3–8.

5. Багро С. «Сімейні справи»: поняття Вітчизни через метафору родини в козацькій спільноті (друга половина XVII – початок XVIII ст.) / Багро С. О. // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. – 2017. – Т. 194. – С. 17–25.

6. Багро С. Виокремлення власної вітчизни в козацькій політичній риториці другої половини XVII ст. / С. О. Багро // Гілея: науковий вісник. – 2018. – Вип. 136. – С. 10–16.

Статті в інших виданнях

7. Багро С. Сучасний стан та перспективи дослідження поняття вітчизни у сприйнятті українського козацтва у другій половині XVII на початку XVIII століття / С. О. Багро // Заповідна Хортиця. Матеріали IV міжнародної науково-практичної конференції «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці». – Спеціальний випуск. – Запоріжжя: A&V Art GROUP, 2010. – С. 17–19.

8. Багро С. Коментар Джованні Маніскалко Базіле до Конституції Пилипа Орлика / Багро С. О. // Пилип Орлик: життя, політика, тексти / Матеріали Міжнародної наукової конференції «Ad fontes» до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. Київ, НаУКМА, 14 – 16 жовтня 2010 року – Київ, 2011. – С. 282–287.

9. Багро С. Білоцерківський універсал Богдана Хмельницького: походження та обіг тексту. / Багро С. О. // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 264: Праці історично-філософської секції. – Львів. – 2012. – С. 474–492.

10. Багро С. В'їзд Богдана Хмельницького до Києва в кінці 1648 р. у сприйнятті сучасників / Багро С. О. // Софійський часопис. – Вип. 1. Збірник статей за матеріалами VIII міжнародної науково-практичної конференції «Софійські читання». До 1000-ліття пам'яті великого київського князя Володимира Святославина та святих Бориса і Гліба: 1015 – 2015 (м. Київ, 26-27 листопада 2015 р.). – Київ, Харків: «ФОП Дюнова», 2017. – С. 127–141.

АНОТАЦІЯ

Багро С. О. Поняття вітчизни в козацькій політичній риторичі (друга половина XVII – початок XVIII ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2019.

Дослідження присвячене функціонуванню поняття вітчизни в козацькій політичній риторичі другої половини XVII – початку XVIII ст. Для прямої вказівки на нього представники Війська Запорозького могли використовувати не тільки руські, але й польські, латинські та церковнослов'янські лексеми. Поняття нерідко виконувало роль спільного ціннісного орієнтира для усієї козацької спільноти України або Малоросії. У метафоричному вимірі взаємини із батьківщиною уподібнювалися до стосунків дітей з їхньою матір'ю. Після виступу Богдана Хмельницького Військо Запорозьке значно розширило власну представницьку позицію, проте практика називати вітчизною Річ Посполиту довгий час лишалася актуальною. Розірвання відповідних конотацій відбулося поступово на тлі оцінки козацькими очільниками зовнішніх політичних пропозицій з точки зору їхньої користі для інтересів власної спільноти. Популярність поняття вітчизни була результатом розчарування у протекторах і розуміння небезпеки поділу України по Дніпру згідно з Андрусівським договором. Турбота про свою батьківщину стала для гетьманів та претендентів на булаву важливим пунктом в обґрунтуванні перед козацьким загалом власних політичних починань.

Ключові слова: поняття, вітчизна, спадщина, Україна, Малоросія, Військо Запорозьке, народ, козацька спільнота.

АННОТАЦИЯ

Багро С. О. Понятие отчизны в казацкой политической риторике (вторая половина XVII – начало XVIII в.). – На правах рукописи.

Дисертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Киевский университет имени Бориса Гринченка. – Киев, 2019.

Исследование посвящено функционированию понятия отчизны в казацкой политической риторике второй половины XVII – начала XVIII в. Для его прямого обозначения представители Войска Запорожского могли использовать не только русские, но и польские, латинские и церковнославянские лексемы. Понятие нередко исполняло роль общего ценностного ориентира для всей казацкой общности Украины или Малороссии. В метафорическом плане отношения с родиной сравнивались с отношениями детей и их матери. После восстания Богдана Хмельницкого Войско Запорожское значительно расширило собственную представительную позицию, хотя практика называть отечеством Речь

Посполитую длительное время оставалась актуальной. Разрыв соответственных коннотаций произошел постепенно на фоне оценки казацкими лидерами внешних политических предложений с точки зрения их пользы для интересов собственной общности. Популярность понятия отчизны была результатом разочарования в протекторах и понимания опасности разделения Украины по Днепру согласно Андрусовскому договору. Забота о своей родине стала для гетманов и претендентов на булаву важным пунктом в объяснении перед казацкой общественностью своих политических начинаний.

Ключевые слова: понятие, отчизна, наследство, Украина, Малороссия, Войско Запорожское, народ, казацкое сообщество.

SUMMARY

Bahro S. O. The concept of “fatherland” in the Cossack political rhetoric (the second half of the 17th – the beginning of the 18th century). – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.01. – History of Ukraine. – Borys Hrinchenko Kyiv University. – Kyiv, 2019.

The general scope of the dissertation paper is inspired by the recent historiographical turn in Ukrainian studies in the values of pre-modern societies. One of such value guides for Cossacks was the concept of “fatherland”. Despite the fact that some scholars have already explored the usage of this notion in specific cases, there was not any broad studies from the aforementioned point of view.

In attempt to understand the semantic field of the concept “fatherland”, the author relied on various textual material: political propaganda, epistolae of Cossack leaders, agreements with different sides of the conflict. Moreover, a particular source is contemporary dictionaries which represent a general linguistic use of the concept in the Cossack society.

The study applies modern historical approaches such as Begriffsgeschichte and conceptual history. This allows the author to thoroughly grasp the notion of “fatherland” both in the context of its particular usage and in the practice of its reception by members of the Cossack political arena.

In Ruthenian language, the generic words for designating the concept of “fatherland” was “otchyzna” which corresponded to Polish “ojczyzna” and Latin “patria”. However, the Cossack chancellery could even use Church-Slavonic words like “otchestvo” or “otechestvo” if needed. Taking this into account, the author explores the value direction of the aforementioned concept in the cultural space of Rzecz Pospolita of that age and Zaporozhian Host in particular. The main idea of “fatherland” was not in the struggle for political status or loyalty to the monarchs but in the belief in the importance of the unity of the own society. Thus, the concept of “fatherland” could absorb bordering to it words and terms making a

whole semantic circle of ideas. One of the objects of the concept were designations of the territories ruled by Cossacks such as “Ukraine” and “Little Russia”. They were understood not in a precise manner but as a general connection topoi as much as other geographical names. On the other hand, the idea of “fatherland” required from its members a sense of metaphorical kinship. The hetman was understood as a “pater patriae” while “fatherland” was seen as a collective “mother” for all Cossacks who as “sons” were obliged to protect her.

During the Bohdan Khmelnitsky uprisal the concept of “fatherland” still pertained to the one mutual with political discourse of Rzecz Pospolita, though it labeled Cossack society in contrast to the corporation of nobility. Diversely, seeking military aid from Muscovite czar against forces of Rzecz Pospolita, Khmelnitsky began to exploit the term “Little Russia” as a hereditary land (otchina) of the Muscovite monarch. Despite being on confronting sides during the period of troubles after Khmelnitsky’s death, Cossack leaders endeavoured to preserve the unity of their common “fatherland”. All the hetmans using ad hoc military aid of the nearby great powers, be it Rzecz Pospolita, Muscovite Czardom or Ottoman empire, strived to gain the support of their subjects by continuously referring to the inextricable importance of preserving the unity and control over the lands which were gain under the rule of Bohdan Khmelnitsky.

In the time of the Northern War Ivan Mazepa agitated Cossacks to change the side for the Swedish king Charles XII in order to protect “our fatherland” which led to divarication with his monarch Peter I. The latter, in turn, began to appeal to the Cossack whole by mimicking an analogous political rhetoric transferring the notion of prosperity of “your fatherland” as his responsibility, despite clearly being outside the Cossack community. Consequently, this led to the emergence of the idea of the value of “whole Russia”, integrating the value of Cossack Little Russia.

Keywords: conception, Fatherland, inheritance, Ukraine, Little Russia, Zaporovian Host, nation, Cossack society.

Підписано до друку 06.05.2019 р. Формат видання 60x84/16.
Ум. др. арк. 1,16. Тираж 104 пр. Зам. № 9-053.
Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 4013 від 17.03.2011 р.

